

LAJTA BÉLA SÍREMLÉK- ÉS TEMETŐMŰVÉSZETE

„A nagyobb feladatok közben szeretettel foglalkozott Lajta kisebb megbízásokkal is. Különösen a temető művészete foglalkoztatta mindig erősen; a régi és az új zsidó temetőnek több nagyon artistikus síremléke tőle való...” – írja Bárdos Artúr 1913-ban Lajta Béláról, a kiváló építészről.¹ Lajta monográfusa, Vámos Ferenc is hangsúlyozza, hogy a sírkőkészítés munkásságának az építészettel egyenrangú része.² Mindezek ellenére Lajta sírkőművészetével ez idáig nemigen foglalkoztak, Vámoson kívül – aki könyvében több sírkőről szól, s néhányat behatóan is elemez – szinte senki sem írt róla. E tanulmány célja a hiátus pótlása, a monográfia adatainak kiegészítése s az ott nem szereplő sírkövek számbavétele.

Lajta Béla – aki 1907-ben Leitersdorferről magyarosította Lajtára a nevét – 1873-ban született Óbudán. Nagyapja szűrszabó volt, apja is szabómester. A Reáltanoda utcai főreáliskolában érettségizett, ahol Riedl Frigyes volt a magyartanára. 1896-ban a Műegyetemen építész oklevelet szerzett. Itt Hauszmann Alajos és Steindl Imre voltak a tanárai. Mellettük Lechner Ödön volt nagy hatással rá. 1895-ben Olaszországban járt, a magával hozott gazdag fényképgyűjtemény bizonyítja, hogy az itáliai építészet mély benyomást tett rá. 1898-ban Alfréd Messelnél dolgozott Németországban. Innen Angliába ment, ahol egy időre Richard Normann Shaw munkatársa lett. 1901-ben tért haza s kapcsolódott be a hazai művészeti életbe. Épületei közül a Vakok Intézete és a Szeretetház a legismertebbek, de épített üzletházakat, bérházakat, villákat és megvalósulatlan tervei is jelentősek.³ Fiatalon, mindössze 47 évesen érte a halál 1920-ban.

Külföldről való hazatérése után nem sokkal, 1902-ben meghalt az édesanyja. Lajta az ő részére készítette az első sírkövet, amely 1902–1903-ra datálható. A 10-es évek közepéig folyamatosan dolgozott, és az építészet mellett mindvégig egyenlő teret szentelt a sírkőtervezésnek. A 10-es évek második feléből – betegségének következtében – kevés műve maradt ránk, sírköveinek száma is megfogyatkozott. A másfél évtized alatt közel 40 sírkövet készített, ezek nagy része ma is áll a Salgótarjáni úti és a Rákoskeresztúri zsidó temetőben.

A tanulmányban a műveket tematikusan négy nagyobb egységre bontom. Az első csoportba sorolom a fejfa-típusúakat, a következőbe a mauzóleumjellegűeket, a harmadikba a kapuépítményeket s az utolsóba az oltártípusúakat. Az ismertetésben az időrendet követem.

A *fejfa-típusú sírkövek* létrejötte két okkal magyarázható. Az egyik az, hogy a temetőben uralkodóvá vált obeliszkok és sztélék a kezdő építész még magukkal ragadták, vagyis a hagyomány gátolta az új forma létrejöttét. Ugyanakkor az obeliszkektől a fejfaforma felé fordulás már sajátosan lajtai gondolat, saját erdélyi fejfagyűjteménye a meghatározója.⁴

Lajta az első síremléket anyja, *Ungár Teréz* sírjára készítette, aki 1837. július 15-én született s 1902. március 21-én halt meg. Később az apát, Leitersdorfer Dávidot is ebbe a sírba temették. Ő 1838. augusztus 14-én született és 1920. szeptember 28-án hunyt el.⁵ A négy kőtömbből összeállított sírkő két részre oszlik: az erőteljes lábazatra és az obeliszkhez hasonló testrészre. A szecessziós profilú lábazat közepén félköríves fülkebemélyedés látható, fölötte 3 pár „szívlevél” dísz. Ezeket a többrétű szívleveleket Vámos szerint Lajta a szücszímzések mintáiból vette át, s ezen a síremléken konkrét jelentést hordoznak, utalván a szűrszabó elődök mesterségére.⁶ A testrész zárt, lekerekített felületeit többfajta vésett és festett dísz tölti ki. Eredetileg valamennyi feketére volt festve, ma már alig látszanak. Az oldalakon cserépből kiágazó viráginda szerepel, melyről elképzelhető, hogy erdélyi vagy felvidéki cserépedényekből egy az egyben átvett motívum.⁷ A sírkő tetején viráginda fut körbe. Az obeliszk elülső és hátsó oldala is díszített, a feliratok elrendezése és a betűk formája is arra utal, hogy a jelentésen túl a dekorálási feladat is döntő volt. Az elülső oldalon – a fülkebemélyedés fölött – három szövegcsoport kapott helyet. Fölül és alul – ma már olvashatatlanak tűnő – héber feliratok látszanak, középen a következő lajtai sor: „Itt nyugszik a jóság és a szeretet”. A hátsó oldalt a nevek, dátumok és egy Lajta-vers töltik ki. A vers érdekessége, hogy a harmadik sor enjambement-nal záródik, vagyis átfordul a negyedikbe.

„Önfeláldozó hitves, éber anya,
Gyöngéd nagyanya volt,
Élni fog, míg megtörik az utolsó
szem, mely láthatta.”

A sírkő magassága megegyezik az átlagos obeliszk magassággal, kb. 2 méteres lehet.

Epstein Sándor síremléke (80. kép) ugyancsak 1902–1903-ból való, részleteiben azonos is az előbbivel.⁸ Epstein felesége, Leitersdorfer Malvin Lajta nagynénje volt.⁹ A sírkő a sztélé és a kopjafa formájának keveredéséből alakult, az első jellegzetes példánya ennek a csoportnak. Szemben az előző síremléssel, ez három részből áll: a kétszeres lábazatból, az ugyancsak erőteljes testrészből és a fejezetből. Ezt egészítette ki eredetileg a legömbölyített peremű sírkeret, melynek ma már semmi nyoma. A lábazat, hasonlóan az Ungár sírkőéhez – bár azzal ellentétes vonalvezetésű – szecessziós meghajlítású a széleken. A testrész fölfelé keskenyedik s a Dávid-csillagot magában foglaló fejrészrel zárul. A Dávid-csillag – mint az egyik legjellegzetesebb zsidó szimbólum – itt jelenik meg először Lajta művészetében. A későbbiekben többször előfordul, de csupán díszítőelemként, míg itt döntően meghatározza a formát. Bár a fejezet záróvonala nem követi teljesen a Dávid-csillag szárait, a többszörösen és egyre mélyítve kifaragott hexagram az uralkodó. Az erdélyi fejfák faragását követő csillag kissé anyagszerűtlenné teszi a síremléket, de ezt még jól ellensúlyozza – szemben a későbbiekkel – a kőtömb nehezkesége. A sírkő mindkét oldalon gazdagon díszített. Az elülső oldalon koszorút formáló ág- és virágornamentika látható, erőteljes rokonságot mutat az Ungár-sírkő virág-

indájával.¹⁰ Eredetileg ez is feketére volt festve, s ugyanúgy a többi dísz és felirat is. Ezen az oldalon szerepel még a héber írás mellett a következő lajtai sor: „Ezt a sirt a szeretet őrzi”. A túlsó oldalon Epstein Sándor neve és születésének, halálának dátumai – 1852. márc. 25. – 1903. okt. 18. – alatt egy vers olvasható:

„Szeretett és nagyon szerettték.
A sors élete derekán ragadta el
Sirató özvegyétől és szíve két
magzatjától.”

A vers formailag megegyezik az Ungár-sírkő versével, az enjambement itt is szembetűnő. Tartalomban is hasonlóak, az elbeszélés és felsorolás uralja mindkettőt. Ugyanaz a „szívlevél” motívum is megjelenik a kövön, mely amott is föltűnt. Itt azonban biztosan nem a szürszabó elődökre utal, a vers illusztrálását szolgálja. A középső nagyobb szív a „sirató özvegyet” jelképezi, az oldalsó két kisebb a „két magzatra” utal. Még a fájdalom, a sírás is képpé válik, a szívek alatt ugyanis két-két könnycsepp van a kőbe vésvé. Ez az erőltetett szöveg-ornamentika megfeleltetés csak ezen a sírkövön fordul elő, Lajta a későbbiekben nem törekszik rá. A vers alatt még két név szerepel: Epstein Sándorné Leitersdorfer Malvin 1855. szept. 22. – 1915. szept. 28., Epstein Dezső 1888. máj. 28. – 1907. jan. 24. Valamennyi névhez héber feliratok is tartoznak, ismétlései a magyar neveknek, dátumoknak. A lábázatba Leitersdorfer Béla és Kohn Arnold nevei vannak bevésvé. Az utóbbi volt a kivitelező, feltételezhető, hogy más sírkövek készítésénél is közreműködött.

Az 1902–1903-as években Lajta még egy síremléket készített, Lechner Ödönnel közösen Schmidl Sándor sírboltját. Valójában csak az ornamentika lajtai, az épületet Lechner tervezte. A mauzóleumjellegű sírkövek elemzésekor kerül majd szóba, hiszen az új építészeti forma meghatározó volt a díszítésre is.

1904-ben készült *Léderer Béla* sírköve (81. kép), mely alaposan eltér az eddigiektől. A 2x2 m-es alapon álló síremlék különböző nagyságú kőlapok egymásra fektetéséből áll. A kb. 1,20 m széles és 1,50 m magas testrészt fölfelé kicsit keskenyedik. Tetején még keskenyebb vékony kőlap látható, ez köti össze a díszített nyaktaggal. A nyaktag fölött az előbbi vékony kőlap jelenik meg újra. A díszítés a Schmidl-sírbolt belsejének síkdíszítését változtatja térbelivé. A rózsacsokrok a sarkokon indulnak, szimmetrikus elrendezésben 5–5 rózsából áll mindegyik. Ezeket a csokrokat körkörösön futó ágak kapcsolják egymáshoz. A felirat a testrészt tetején látható: *Léderer Béla* 1860. nov. 19. – 1903. dec. 8. A síremlék nem éri el az Ungár-és Epstein-sírkövek színvonalát. A nagy méretek, az erős tömegszerűség csak monstrum-jelleget kölcsönöz a műnek, művészi erőt nem ad.¹¹

Az 1805-ben készített Sváb-sírbolt elrugaszkodás a fejfa-típusú síremlékektől, a kapu-építmények közé sorolandó.

1906-ból való *Steiner Zsigmondné Leitersdorfer Sarolta* síremléke.¹² (82. kép) A sírhely szélességével megegyező lábázatból, keskeny testrészből s hozzá nyaktaggal kapcsolódó fejezetből épül föl. Az előző síremlékhez képest szinte kecses, magasságban az Ungár-és Epstein-sírkövekkel egyezik meg. Az erdélyi fejfák hatása itt a legerősebb, a kőanyag és faragás ellentétét már fel sem tudja oldani Lajta. A fejezetet a kör és félkör absztrakt díszítése tölti ki. A hátsó oldalon a fejezetet ugyancsak egy kör motívum

díszíti, ez alatt egy sor rovásdísz is látható. Felirat mindkét oldalon van, az elülsőn magyarul, a hátsón héberül ugyanaz a szöveg. Magyarul minden szó külön sort alkot.

Steiner
Zsigmondné
szül.
Leitersdorfer
Sarolta
1848 – 1906 febr. 14

Hirsch Jozefa 1906-ban készült síremlékét a szakirodalom nem ismeri, temetői kartonja is hiányzik. Annyit tudni róla mindössze, hogy ugyanolyan keret szegélyezte a sírt, mint az Epstein Sándorét.

1906 és 1911 között Lajta fejfa-típusú síremléket nem készített. Ebben az időszakban a mauzóleumtípus foglalkoztatta, többnyire igen nagy méretű sírboltokat tervezett, 1908-tól pedig oltárjellegűeket is készített. 1911-ben kényszerűségből fordult vissza a korai típushoz. Ekkor halt meg nagybátyja, *Steiner Zsigmond*, akinek sírjára a család a feleség sírkövéhez hasonlót akart. Lajta ezt úgy oldotta meg, hogy megismételte a pár sírhellyel arrébb álló Leitersdorfer Sarolta síremléket. A két mű teljesen azonos, még a hátoldal rovásdíszei és az írás elhelyezése is megegyezik. A felirat a következő: Steiner Zsigmond 1846 – 1911.¹³

A Steiner-sírkő nem mutat új gondolatokat, de a fejfa-típus újabb sorozatát indítja el. Az ezt követők az oltártípus előképei is lehetnek, csupán a méretük rokonítja őket a fejfával. Az első idetartozó sírkő felirata a következő:

Az 1808 év óta
fennállott
1874 évben meg
telt és 1910 év
ben hatósági
rendelkezés
folytán vég
leg megszűnt
régí Váczi uti
utóbb Lehel
utczai izraeli
ta temetőben
a pesti chevra
kadisa által
exhumált és
kegyeletos
módon itt uj
ból elföldelt
halottak
földi marad
ványainak
közös nyug

vó helye
 áldás legyen
 e hamvakon

A síremlék 1912-ben készült, amint azt a fejrész felirata mutatja. A szöveg az Ungár- és Epstein-sírköveken föltűnt enjambement kiteljesítése. Itt már nem csupán egy-két sor jellemzője ez a fajta szerkesztési mód, a szöveg egésze eszerint épül fel. Talán magyarázható a szélesség megszabta korlátokkal. Az első rész megnevezés és elbeszélés, az utolsó két sor „könyörgés”. Némileg tartalomban is emlékeztet e szöveg az Ungár és Epstein sírkövekére, hiszen ott is a versek foglalták magukban a megnevezést és elbeszélést s szerepelt egy másik tartalmi egység is az egysorosok által. A mondatjelek teljesen hiányoznak, még a „könyörgés” sem különül el formailag a többitől, nem választja el nagy kezdőbetű. A sírkő formája a Leitersdorfer Sarolta, Steiner-sírköveket követi, bár hiányzik a nyaktag. A díszítés elhelyezése is hasonló: a fejezetre ornamentika kerül, a testre szöveg. Ugyanakkor tovább is lép amazoknál: a geometrikus dísz helyébe egy stilizált szomorúfűz képe kerül, s növényi ornamentika borítja a keskeny oldalakat is. A szöveg alján is ilyen jellegű félkörív látható.¹⁴

A stílusban hozzá legközelebb álló sírkő ugyancsak 1912-ben készült.¹⁵ Valamivel alacsonyabb, de jóval szélesebb az előbbinél. A díszítés eloszlása azonos: a testrészt tölti ki a szöveg s a fejrészt, keskeny oldalakat az ornamentika. Tovább lépés annyiban, hogy a fejezeten középen mélyített kör formában egy oroszlán látható. A szöveg a következő:

Az 1848/49 évi szabad
 ságharcban résztvett
 honvédek és katonák
 közös nyugvó helye
 hamvaikat a pesti chevra
 kadisa az 1848 év óta fenn
 állott 1874 évben megtelt
 és 1910 évben hatósági rendel-
 kezés folytán végleg meg-
 szűnt régi Váczi uti utóbb
 Lehel utczaí temetőből
 helyezte át
 zsidó hősök porán e beszéd és
 sir előtt
 örök nagy századok megáll-
 jatok reájuk
 ti fonjatok babért s ti mond-
 jatok nékik
 mig áll a föld: hogy él
 virul s szabad hazájok

A „könyörgés” két sorából itt nyolcsoros vers alakult.

Ez a vers igazolja, hogy Lajtánál az enjambementos szerkesztés tudatos, nem a sírkő szélessége a meghatározója a sorhossznak.¹⁶

1912-ben készült *Káldor Lacika* síremléke is.¹⁷ Formája az előző két sírkőéhez hasonló, méretben azok között áll. Már nem különül el test- és fejrészre, a díszítés egybe-kapcsolja a kettőt. A keskeny oldalak ugyanúgy díszítettek, mint az előbbieken.

Herman Lipótné síremléke 1913-ból való.¹⁸ Formája megegyezik az előzőekkel, csupán annyi a különbség, hogy középen ketté válik s az alsó rész valamivel szélesebb, mint a felső. Dísz is csak a felső részen van: vázában virágcsozor jelenik meg héber felirat között. A keskeny oldalak is csak a felső részen díszítettek, s az ornamentika a tetőn is végigfut. A sír fedett.

A lajtai életműben a fejfa-típusú síremlékekkel párhuzamosan *mauzóleumjellegűek* is készültek. Feltehetőleg a megbízók igénye, a biztosított anyagi fedezet szabta meg e műemlékek formáját. Lajtával egyidőben mások is terveztek hasonló alakú és méretű sírboltokat, bár viszonylag kevés ilyen van a temetőben. A zsidó hagyományok is belezajtszhattak e típus elterjedésébe, elképzelhető, hogy az „óhel”, azaz sátor megfelelői ezek a síremlékek. Kelet-Európa szinte valamennyi országában a reneszánsztól fogva a híres zsidó személyiségek sírja fölé házat emeltek.¹⁹ A házon belül a sír és a sírkő formája az eredeti maradt, a ház mintegy a védelmet szolgálta. A századfordulón készült ház vagy mauzóleumjellegű sírboltok belsejében nincs sírkő, de a sírakna fedőlapja kissé mindenhol kiemelkedik, gyakran díszített.

Az első e csoportba tartozó sírbolt *Schmidl Sándor* sírja fölött áll (83. kép), 1902–1903-ban készült.²⁰ Vámos szerint az épület Lechner Ödön műve, az ornamentika Lajtáé.²¹ Ha el is fogadjuk Vámosnak ezt az állítását, megállapítható, hogy az oldalak vonalvezetése teljesen azonos az Ungár és Epstein sírkövekével. Egyidőben is készült azokkal, anyaguk is egyaránt fehér márvány. Az ornamentika különösen az Ungár sírkőével rokon. A kaputól jobbra és balra kétfülű korszóbból viráginde nő ki. Nem olyan burjánzó, mint az Ungár sírkövön, de egyértelműen annak ismétlése. A kapu fölött mélyített szív alakban látható a következő felirat: Schmidl Sándor családja. A szív vagy „szívvelvél” előképe ugyancsak az Ungár síremléken szerepel, a sírbolton csupán dekorációs feladata van. Új díszítő motívumok is megjelennek: a mákfejek – mint a zsidó művészet szimbólumai –, a rózsák s a homlokzatot lezáró stilizált hatkelyhű virág. A Zsolnay-gyárban készült színes pirogránit – mely egyaránt díszíti a külsőt és a belsőt – erősen kiemeli a környezetből a sírboltot. A belső gazdag színhatása, a burjánzó indadíszek, a többször szereplő rózsabokrok, az aranyozott keretekbe foglalt absztrakt minták ékszerhez teszik hasonlóvá a művet. (94. kép) Eredetileg még a padlószint is apró mozaikokból állt és díszes kapuzat tartozott hozzá.²² A domborított, aranyozott lemezzel keretezett felirati táblán a következők a feliratok: Schmidl Sándor 1840. március 18. – 1899. május 9, Schmidl Sándorné Holländer Róza 1846. VII. 16. – 1904. I. 31. A nevek fölött héber sor.

E csoport következő síremlékének, a *Gries-sírboltnak* formáját két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt kihathatott rá a Schmidl-sírbolt közelsége, másrészt az, hogy Lajta úgy érezhette, végre lehetőséget kapott arra, hogy már a Kossuth-mauzóleum tervpályázatán felvetett búboskemence formát is megvalósíthassa. A sírbolt belsejét díszítő pirogránit mozaikok 1907-ben készültek, ezért Vámos 1906–1907-re teszi a tervezést, holott csak 1908-ban temetkeztek ide.²³ A sírbolt egészében Lajta műve, teljesen mentes

az előzőeket jellemző szecessziós vonalvezetéstől. A búboskemence forma rendkívül zárttá s nehézkessé is teszi a művet. A külső díszítése absztrakt mintákból áll, leggyakrabban a Dávid-csillag fordul elő. A héber feliratok is a dekorativitást szolgálják. A belső ugyanolyan gazdagon díszített, mint a Schmidl-sírbolt belseje, de itt minden motívum szimbolikus értelmű. A két oroslán – mely az ez időben készült Guttman-síremléken is megjelenik kapuőrző oroslánként – Juda oroslánjaként szerepel. Mint a zsidóság szimbóluma, ez a motívum a leggyakrabban előfordul e vallás tárgyi világában.²⁴ Az erő, a hatalom jelképe. Az ablakok díszei, a lenyugvó nap és az elszálló madár az elmúlást szimbolizálják. E hármasság ablakok alatt Dávid-csillagokkal keretezett héber feliratok láthatók. Valamennyi idézet az Ótestamentumból.²⁵ Az oroslánok alatt is egy-egy sor héber felirat látható s fölöttük is a félkörívben. A sarkokat a feltámadást szimbolizáló pálmafák díszítik. Az égboltot megjelenítő tető csillag és számtalan variációjú absztrakt formából áll. A sírbolthoz díszes kapu is tartozott, ez a II. világháborúban elpusztult.

1907–1908-ban Lajta a mauzóleumtípuson belül egy új formát alakított ki. A két sírbolt, mely ekkor készült, tympanonos görög templom mintájára épült.²⁶ *Schwarz Lajos* családi sírboltja a korábbi, először 1907 áprilisában temettek ide.²⁷ Három-három oszlop alkotja az oldalfalakat, ezek elliptikus keresztmetszetűek, lábazatuk, fejezetük nincs. Tetejüket egymással szembeállított madárpárok és absztrakt formák díszítik. A tympanonban két stilizált szomorúfűz látható, a tympanon tengelyéhez képest szimmetrikusan. A fülkében álló szarkofág sarkai legömbölyítettek, felirata az Arany János által fordított Hamlet-monológból való:

„Meghalni
Elszunnyadni
Semmi több.”

A sírbolthoz virágtartó is tartozik.

Greiner Emanuel családi sírboltja közeli rokona a Schwarz-sírnak, a terv is ugyanaból az időből való. A lépcsőzetes megoldású síremlék tetején a felirati táblát két oldalról egy-egy pár kör keresztmetszetű oszlop fogja közre. Az oszloptörzseket növényi és madárornamentika díszíti. Az oszlopok alatti szinten két hatalmas, ovális keresztmetszetű virágtartó áll, egy-egy oroslánfej nyúlik ki belőlük oldalra. A virágtartókat ugyancsak gazdag ornamentika övezi.²⁸ A felirati tábla első nevei: Greiner Emánuelné Holstein Teréz, Greiner Emanuel.

Bródy József síremléke az előbbi kettővel rokon, bár az alkotóelemek elrendezése más.²⁹ Karéjban elhelyezett, négy szabadon álló, zömök, kör keresztmetszetű oszlopra és két féloszlopra épített sima párkányzat alkotja. Közepén szarkofág, melynek keskenyebb oldala a falnak támaszkodik. A síremlék szinte teljesen dísztelen, csupán az oszlopfőkön látható a kifaragott Dávid-csillag és egyéb absztrakt minták. A felületek szépen csiszoltak, ez felel meg leginkább a sírkő anyagának, a svéd gránitnak. Az anyagszerűség nem engedte a túlzott díszítést. A szakirodalom a síremléket Bródy név alatt ismeri, holott célszerűbb lenne Fischer Bernát (1830. dec. 12. – 1914. jan. 21.) nevével említeni, hiszen ő volt az egyetlen, akit Lajta életében a sírba temettek.

1908-tól Lajta leginkább oltártípusú síremlékeket tervezett, a Schwarz és Greiner sírboltokon látható ornamentikát fejlesztette rajtuk tovább. 1910-ből származik az a

sírköve, mely bár elüt az eddigi mauzóleumjellegűektől, mégis ebbe a csoportba sorolandó. Szabolcsi Bence édesanyjának, *Szabolcsi Miksáné Boskovitz Malvinának* a síremléke az „óhel”-hez hasonló sírforma.³⁰ (85. kép) Az is szokás volt a zsidó temetőművészetben, hogy a sírhely fölé nem házat emeltek, hanem a sírral megegyező nagyságú ház alakú sírkövet állítottak rá. Ennek egyik példáját láthatjuk Jan Heřman könyvében, egy Prága melletti temetőből.³¹ Vámos szerint ez „római házformát utánérző szarkofág”³², melyre a magyar népművészet is hathatott. Ha ez így lenne, a sírkő egyedülálló lenne a lajtai síremlékek között. Formáját a szigorú négyszögűség jellemzi, ornamentika nincs rajta. Felirat is csak az egyik oldalon díszíti, itt a tetőt és az oldalfalat egyaránt. A tetőn héberül az elhunyt neve látható, valamint egy négysoros vers. Alatta egy 5 betűből álló mozaikszó, mely szinte minden zsidó sírkövön látható, s Lajtánál is többször szerepel. Jelentése: Foglaltassék bele az elhunyt lelke az örök élet kötelékébe. Az oldalfalat két-két közbeiktatott, kötegszerű félpillér tagolja, ezek között láthatók a magyar nyelvű szövegek:

Ó anyánk, any ánk, nem men tél magad. Elv- ittél tőlünk minden meleg- et. Még most is várunk, ha nyi- lik az ajtónk. S minden örö- münk eltesz- zük neked.	Szabolcsi Miksáné Boskovits Malvina Élt 46 évet Meghalt 1910 márc. 2	Ki simogat majd, ha meg bánt az élet? Ó jaj, mivé le- tt jóságos ke- zed! De nem re- jthet örökre e verem. Vis- sza kell jön- nöd egy nagy reggelen.
--	---	--

A verset Szabolcsi Miksa és Szabolcsi Lajos írta. A sorvégi elválasztások azt igazolják, hogy a dekorálás volt az elsődleges cél. Vámos szerint ez a sorváltás népi sajátosság. Mivel Lajta a feliratokat a kezdetektől fogva enjambement-nal szerkesztette, elképzelhető, hogy ennek továbbfejlesztett változatáról van itt szó.

1913-ban még egyszer visszatért a mauzóleumtípushoz, *Gavosdiai Sváb Sándor* sírja fölé igazi házat épített. Egy másik – megvalósulatlan – terve is fennmaradt ebből az időből.³³ A ház szinte teljesen dísztelen, kívül csak az ajtókereten és az ablakközben, belül a mennyezeten, a felirati táblán és ugyancsak az ablakközben látható ornamentika. Az ajtókeret félköríves záródású, kétfülű korszókból kinövő virágdíszek és füzérkötegek emelik ki. A díszek között a családi címer is megjelenik, valamint az áldozati láng ábrája. A belsőben a következő a korabeli felirat: Gavosdiai Sváb Sándor 1859. febr. 27. – 1912. febr. 19, Áldott legyen drága emléke.

Gerle János és Kovács Attila így írnak Lajta első két *kapuépítményéről*, a Sváb és a Guttman síremlékekről: „A kriptát védőn körülölelő fal egyben kapuépítmény, a túlvilágra vezető híd innenső pilléreit sejtető megformálásban. Őrzője két keselyű. Ugyanez a gondolat két oroszlánnal Lajtának a Guttman család részére készített sírján is megjelenik.”³⁴

Lajta a kapuépítménynek két változatát különítette el. Pályája elején két kapu alakú sír-

emléket tervezett – az előbb említetteket –, pályája végén pedig két olyan belső térrel rendelkező sírboltot, melyhez kapu is tartozott.

A *Sváb család sírboltja* 1905-ben készült.³⁵ Anyaga svéd gránit. A körítő fal négy-szögletű elemekből áll, a két oldalsó belső felén mélyedés látható, eredetileg virágtartó állt bennük. A síremlék őrzője két saskeselyű. Ornamentika nincs a sírkövön, a körbefutó héber felirat a dísz. A szemben levő falon szerepelnek az elhunytak nevei: Sváb Dóra 1888. febr. 19. – 1905. nov. 30, Sváb Mariska 1900. máj. 25. – 1906. ápr. 1, Sváb Sándor 1853. nov. 20. – 1915. nov. 12. A többi bevésés későbbi.

Dr. Guttmann Emil családi sírjába elsőként a huszonegy éves korában elhunyt Guttmann Andort temették, aki 1886. okt. 23-án született és 1907. jan. 13-án halt meg. Félköríves falkaréj fogja közre a síragnát, két végénél az őrző oroszlánok láthatók. (86. kép) A középen álló feliratban, a betűk között letépett virágok ábrázolása jelenik meg. Talán szomorúfüzet mintáz a másik ornamentika. Vámos bronzból készült rovátkolt tagozású virágtartó állványokat is említ, ezek ma már nincsenek meg.³⁶ A sírkő lépcsőzetes, a lépcsőkön két-két kőből faragott virágtartó áll. A bal oldali oroszlánfej alatt – hasonlóan a Schwarcz, a Greiner és a Sváb síremlékekhez –, „Lajta Béla építő” felirat látszik.³⁷

Báró Kohner Alfréd családi sírboltja 1914-ben készülhetett.³⁸ A kapuépítmények másik típusának képviselője, bár ma már nincs kapuja. Azt, hogy eredetileg volt, onnan tudjuk biztosan, hogy a Magyar Iparművészet 1914-es számában, Lajta cikke mellett szerepel a tervrajz. Alatta a következő felirat: „Szászbereki Báró Kohner Családi Sírboltjának Kapuja”. Még azt is föltűntetik, hogy kovácsolt vasból készült. A rajzon jól látható a K A betű, a Kohner Család felirat. A dátum kétszer is előtűnik, egyszer magán a kapun alul, majd a kapukeretek tetején. A motívumok hasonlóak a sírkő faragott díszéhez, korsóból kinövő virágcsokor, egymással szimmetrikusan szembeállított madarak alkotják. A kapukeretek mintázata nem azonos, az egyikben a mákfaj, a másikon a szőlőfürt jelenik meg. (88. kép) Az oldalfalak függőlegesen három-három részre osztottak. A középsőn legfelül a családi címer látszik, koronás emblémában egy balra forduló szárnyas géniusz, mely kezében három szál kalászt tart. Az emblémát két oldalról virágdísz támogatja. (87. kép) A középső fal szélső sávjában szimmetrikusan elrendezett korsóból kinövő virágcsokrok láthatók. A csokrokon három-három madár ül. A korsó mellett két-két szív jelenik meg. A belső sáv szövege a következő:

Itt nyugszik
báró
Kohner Alfréd
Anyai és gyermeki
szeretet és hűség
virraszt
Siri álma felett
1873 – 1912
Béke és áldás
Lengjen fölötte

Az oldalfalakon ugyancsak virágcsokrok láthatók, de eltérnek egymástól. Mindkettő

tetején – a Guttman-sírkövön már szerepelt – letépett virágok képei. A bal oldalfal felirata:

Itt nyugszik
báró
Kohner Jenő
Egy forrón szerető
anyának
utolsó gyermeke
1876 – 1918
Szived arany volt,
Jellemed márvány,
Játékos kedved
Tarka szivárvány.
Akkik szerettek,
siratnak árván.

A jobb oldali falon vers nem szerepel, a bevésés is későbbi. Ez arra utal, hogy a versek Lajtától származnak. Az itteni név a következő:

Itt nyugszik
dr. báró szászberek
Kohner Adolf
1866 – 1937

A Magyar Iparművészet említett számában még egy tervrajz szerepel, egy H M betűket feltüntető kapuról. Lajtának több kapuépítménye nem áll, de a rajz is igazolja, hogy a 10-es években ez a típus erősen foglalkoztatta a tervezőt.

Az *oltárt* formáló sírkövek 1908-ban tűnnek föl először Lajta művészetében. Ezek kezdetben egy hátfalból s az ahhoz tartozó virágtartóból, majd a későbbiekben a virágtartó elhagyásával csupán a hátfal rendkívül változó formáiból állnak. Az első ide tartozó síremlék felirata: *Deutsch Zsigmond és neje született Stauber Borbála.*³⁹ Nagyobb háttérfal előtt, abból kicsit kiemelkedve jelenik meg az oromzatos kisebb fal. A nevek a háttér falon, az oromzat fölött szerepelnek. A kisebb fal, eltekintve a két még jobban kiugró szélről, sávosan díszített. Az ornamentika a Schwarcz és a Greiner síremlékekig vezethető vissza, az ott szereplő díszek rendkívül letisztult változatai. Madarak, tulipánok, körbefutó indák, szívek sorakoznak egymás után. Az alsó sáv – mely a virágtartóval rokon –, a legbonyolultabb díszítésű, közepén szomorúfűz stilizált képe. A másik két sáv közepén mintha egy megfordított szomorúfűz látszanék, elképzelhető, hogy gyertyatartó. Az oromzat az alsó sáv és a virágtartó díszeit viszi tovább. A népi textíliákról és fafaragásokból merített ornamentika itt olvad össze először. Már a Schwarcz és Greiner sírboltokon is ennek jelei mutatkoztak, de a szintézis itt valósult meg.

Deutsch Frigyesné sz. Bodánsky Hermina (1865 – 1909) síremléke az előbbi közeli rokona. Dísztelen háttérfalból áll, melyen csupán a név és a dátum szerepel. A fal előtt – annál valamivel keskenyebb, kb. 0,70 m – virágtartó. Ez ugyanolyan gazdagon faragott, mint az előbbi, de szemben azzal, absztrakt a mintázata. Ezek az absztrakt formák

sávokba rendeződnek, de a sávok – szemben a Stauber-síréval – szorosan követik egymást, nem marad közöttük kitöltetlen. A virágtartó oldalán ezek az absztrakt mintázatok levélfonattal párosulnak, félbevágott ovális alapján rendeződnek el.⁴⁰

Az 1910-ben készült *Mezey Albert* síremlék ugyancsak absztrakt mintázatú, formája jelentősen eltér az eddigiektől.⁴¹ A háttérfalat négyoszögletű oszlopok keretezik, s ezek párkányzatot tartanak. A dísz a belső oldalon középen föntről lefelé futó sávban jelenik meg, rombuszokban keresztet ábrázol. A sáv aljában áll a virágtartó, mely tál alakjával erősen elüt az előzőektől. A párkányzat mindkét oldalán a sarkokban a kör alakba foglalt M A betűk tűnnek föl. A feliratok a külső oldalon látszanak: héber és magyar nyelvűek váltják egymást a keretekben. Héberül olvasható: Itt nyugszik Ábrahám, Naftali Cövi, a levita fia, meghalt Markhesvan hónap 13. napján 1909-ben. Anyja neve Rachel. E név fölött látható az a mozaikszó, mely már a Szabolcsiné síremléken is föltűnt. A héber írás alatt szerepel a név és az 1838 – 1909 dátumok. Ugyancsak keretbe foglalt a feleség neve: Mezey Albertné Fábíán Róza 1837–1916.

Klein Mór síremlékét Vámos nem említi, de Nádai Pál cikkénél, mely az *Ars Una* 1924/8–9. számában jelent meg, szerepel a sírkő fényképe. (89. kép) Felépítése a következő: háttérfal – rajta madaras dísz és a felirat –, a lábánál virágtartó. A nevek és dátumok a következők: Klein Mór 1831 – 1911, Klein Mórné Kunetz Johanna 1844 – (olvashatatlan dátum).⁴²

Vámos a legérettebbnek *Kudelka Jakab* síremlékét (90. kép) nevezi, de nem elemzi részletesen. A hátfalat – hasonlóan a Mezeyéhez – két téglalap alaprajzú oszlop fogja közre. Ezek egy ovális keresztmetszetű virágtartót kereteznek. Hiányzik a párkányzat. Az oszlopokat sávokba rendezett gazdag növényi és egyéb ornamentika tölti ki. Az egyik oszlop alján az 1912-es dátum látszik, a másikon ugyanez héberül: 5672. A virágtartó díszítése a Bodánsky-sírkő virágtartójának keskenyebbik oldalával rokon. A feliratok: Kudelka Jakab 1876. febr. 25. – 1910. okt. 21.

Meggyötört szívvel soha
El nem múló fájdalommal
Őrzik emlékét szerető
Hitvese és gyermekei.

A hátsó oldalon valószínűleg egy szomorúfűz stilizált képe látható, fölötte héber szöveg: Itt nyugszik Jákob, Hendel fia. Meghalt Tisri hónap 14. napján, valamint a mozaikszó.⁴³

Lukács Zsigmond síremléke szinte teljesen az előző másolata. A különbség csupán annyi, hogy a tetőt oromzat koronázza s az oszlopok mindkét oldalán díszítettek. Új motívum a szőlő. A virágtartó nem tapad a hátfalhoz és oktagonális keresztmetszetű. A belső oldalon áll, itt látható a héber felirat: Zeckel, Leának a fia. Meghalt Tisri hónap 20-án. A külsőn magyarul: Lukács Zsigmond 1858. szept. 23. – 1912. okt. 30.⁴⁴

Klein Nándor családi sírboltja a Kudelka és Lukács síremlékek továbbfejlesztett változata. Az oszlopok a háttérfal előtt állnak és mindhárom oldaluk díszített. A háttérfal magasságban megnyújtott, helyet adva a Klein Nándor családja feliratnak. Legfelül oromzat, melyben többek között az 1913-as dátum is olvasható. Az oszlopoknak csak a szemben levő felületei sávozottak, a két szélső oldal a Lukács-sírkő mintázatát követi. Az uralkodó motívum a szőlő. A virágtartó a Mezeyével rokon, annál kicsit elnyújtottabb. A felirati tábla félkörívben végződik, ebben is a szőlő motívum jelenik meg.

A szövegek: Perc, Deborának a fia. (héberül) Klein Nándor 1839 – 1912. Raphael, Peszinek a fia. (héberül) Klein György 1877 – 1904.⁴⁵

Mándy Ignác síremléke 1912–1913-ban készülhetett. Az előbbieket mintájára épül föl, de az anyagából következően dísztelen. A háttérfal félkörívesen bemélyített, így látszólag oszlopok keretezik. Felül oromzat zárja le. A svéd gránitból készült síremléket csak az oromzatban látható családi címer díszíti. A feliratok a következők: Kántorjánosi Mándy Ignác 1835 – 1912, Kántorjánosi Mándy Ignáczné szül. Pollacsek Teréz 1840 – 1883. A lefedett sírakra lábánál virágtartó, mely kör keresztmetszetű s ugyancsak dísztelen.⁴⁶

Herzman Bertalan síremléke 1913-ban készült.⁴⁷ Eltér némileg az előzőektől, hiszen nem tartozik hozzá virágtartó. A háttérfal is más, mint az előbbieken. Két részből áll, egy szélesebb alpból s a hozzá szecessziós ível kapcsolódó oromzatos felirati táblából. A tábla keretén láthatók a díszek, melyek a Stauber és Lukács síremléken szereplőkhöz hasonlóak. Az oromzaton szembeállított madarak és a dátum. A sírkő hátulján megismétlődik a díszítés s héber feliratok jelennek meg. Herzman Bertalan 1845-ben született s 1912-ben halt meg.

Talán ugyancsak 1913-ból származik az a sírkő, melyet Vámos így említ: „*Vágó József építész apjának síremléke*”.⁴⁸ Eltér Lajta valamennyi sírkövétől, hisz ez az egyetlen, melyen a virágtartó központi helyet kap. Ezt a méreteinek köszönheti. A lábazatot a felirati tábla kötémbjével ugyanolyan szecessziós ív köti össze, mint amilyen a Herzman Bertalan sírkövén szerepelt. Itt azonban ezt az ívet gazdag ornamentika tölti ki minden oldalán. A kehelyszerű virágtartó másfélszerese a tartó felirati táblának, így ez uralja a formát. A sír kerete megegyezik az Epstein és Hirsch sírkeretével.

Lajtát 1913-tól az oltártípuson belül egy új forma foglalkoztatta. Ennek megvalósulása *Mezey Ede* síremléke.⁴⁹ Annyiban tér el az eddigiektől, hogy nem háromszögletű oromzattal záródik, hanem ívesen. Nem fogják közre oszlopok s virágtartója sincs. Díszítésben legközelebb a már ismertetett, de valamivel későbbi Kohner-sírbolttal rokon. Ez a vázából, korszából kinövő virágdísz nagyon sok síremléken megjelenik, az indák elrendezése, madarak alakja az, mely a Kohnerhez kapcsolja. A Dávid-csillag is föltűnik a motívumok között. A felirati tábla mélyített, egy négyszögletű aljzatból s az azt lezáró félkörívből áll. A nevek és dátumok: Mezey Ede 1849 – 1912, Mezey Edéné Mezey Laura 1862 – 1913. A félkörívben csőrében ágat vivő madár domborműve. A hátoldal ugyancsak díszített, a felirati tábla a belső másolata. A félkörívben domborított szív, a négyszögű aljzatban a következő héber szöveg látható: Itt nyugszik a levita Áscher, anyja neve Golde. Lea, a levita Ábrahám lánya, anyja neve Rechel. A sírkő alján Mezey Sándorné Beck Irén neve, a bevésés 1937-es. E név és a felirati tábla között levelekkel körbefogott rózsa. A sírkő oldalai lekerekítettek, vékony peremmel kiemelve. Az alulról fölfelé futó perem a hátfal tetejének közepén ér véget, bekanyarított ív a lezárása.

A Mezey Ede síremléket az 1914-es Kohner családi sírbolt követte, mely az oltártípustól eltérve a kapuépítmények sorát bővítette. 1914-ben hosszú időre megszakad a síremlékek sorozata, a következő mű – mely egyúttal az utolsó is – 1918-ból való. Ennek tervezése korábbi lehet, a kivitelezés évszáma van a köre vésvé. Stílusban legközelebb a Mezey Ede síremlékhez áll, de formában is eltér némiképp attól, ornamentikája pedig sémaszerű. Nem tudni biztosan, hogy a leegyszerűsítések miből következnek, mennyire játszatott szerepet ebben Lajta betegsége. A kő *Dr. Bacher Vilmos* sírja fölött

áll a Salgótarjáni úti temetőben.⁵⁰ (91. kép) A félköríves fal anyagban és méretben megegyezik a Mezey-félével. A szélek pereme is ugyanúgy lekerekített. A felirati tábla is ugyanúgy helyezkedik el, de a fal formáját ismétli meg, s nincs benne figurális vagy ornamentális dísz. A fal motívuma ugyancsak vázából kinövő viráginda, de madarak nélkül. A kacskaringós indákban alulról fölfelé haladva a következő növénydíszek szerepelnek: alul egy-egy szőlőfürt, utána egy-egy tulipán, majd a következő indákban – szinte két sávnak megfelelően – mákfejek. A felirati tábla alatt, a vázából egyenesen kiemelkedve egy eddigiekhez nem hasonlítható kalászszerű növény. Már a Mezey Ede síremlék is tulajdonképpen sávszerűen egymásraépülő indákból állt össze, de az egyes motívumok jobban kötődtek a lajtai hagyományhoz. Ott madarak fogták közre a vázát s a második indadíszet is helyettesítették. A felirati tábla alatt ugyanolyan stilizált virág képe tűnt föl, mint számos más Lajta-síremléken. A Bacher-sír hátsó oldalát héber feliratok díszítik. Lajtának az az igyekezete, hogy az írással s a szépen formált betűkkel dekoráljon, itt valósult meg a leginkább. Ezek a cizellált héber betűk sávós elrendezésű rovátkált díszre hasonlítanak. A betűnagyság is ritmikusan változik, sőt a sorhossz is tudatosan megválasztott.⁵¹ A fönt látható szőlőfürt az egyetlen más jellegű dísz ezen az oldalon. Szokatlan a sírkő bal keskeny oldalának felirata is: a síremlék formájával megegyező keretben „L B arch. 1918” jelzés látszik.

Birnbaum K. Imre és neje sírköve – melyet Gerle János és Kovács Attila a Művészet 1976/1. számában Lajta művészetével rokonít – valószínűleg nem az ő műve. Bár tény, hogy „Alsó részén Lajta Béla korai síremlékeinek részleteire emlékeztető népi motívumok láthatók”, a sírkő formája teljesen más, mint a lajtai műveké. Jól nyomon követhető az életműből, hogy hogyan fejlődött a sírkövek formaalakítása, s ebbe a sorba nem illik bele ez a fajta „egzotikus tömegformálás”. Ha az Ungár-síremlékkel készült volna egyidőben, talán elfogadható lenne Lajta művének. Ennek azonban ellentmond az 1919-es dátum. Lajta ebben az időben már nem kísérletezett új formákkal, sőt betegsége meg is akadályozta munkájában.

Ungár Teréz és Epstein Sándor sírjai között a Rákoskeresztúri temetőben egy ugyanolyan sírkő áll, mint dr. Bacher Vilmos sírján. Az 1921-ben elhunyt *Lajta Henrik* sírköve nemcsak a formát, hanem az ornamentikát is átmásolja a Bacher-sírról. A születési dátumból ítélve az elhunyt Lajta Béla bátyja lehetett s a család ragaszkodhatott hozzá, hogy sírján a testvér által tervezett sírkő álljon. A Bacher síremlékhez nyúltak vissza, mint az utolsó Lajta-műhöz.⁵²

Lajta nem csupán művészi gyakorlatában foglalkozott a temető- és síremlékművészet problematikájával, 1914-ben elméletileg is összegezte nézeteit. Ennek azonban megvoltak az előzményei.

Lyka Károly cikke *A temető művészete* címmel 1903-ban jelent meg – abban az évben, amikor Lajta első sírköveit készítette – a Művészet c. folyóiratban.⁵³ A temető művészete mentes mindenfajta gyakorlatias céltól – mondja –, még ha építész készíti is az építményeket, akkor sem lesz architektúra az alkotás. Mivel nem az készíti a síremléket, akinek a sírján áll, sohasem lesz olyan, amilyennek ő szerette volna. De jobb is ez így, mert „Az a halott, a ki odalenn fekszik, nem az az egyéniség többé, a ki életében volt, az élő jellemzése tehát nem lehet jellemzése a holtak”. Fölmerül azonban az

a kérdés, hogy az alkotónak utalnia kell-e a megholt cselekedeteire, azokra a jellemző vonásokra, amelyek az utódok emlékezetében élnek. „Ha így cselekednék, talán derekas, de köznapi munkát végezne” – válaszolja meg a kérdést a cikkíró. Szerinte, ha igazán művész a művész, akkor a sírkő visszhangja lesz annak, amit a temető, a halál gondolata benne kelt. Fontos, hogy érezze a hely hangulatát, a temető pátozsát, mert enélkül nem tud „a legnagyobb kérdéstről szólni a többi emberhez”. Lyka szerint a sírköveket nem is lehet formálisan elemezni, érzés dolga a megítélés.

1905-ben a Művészetben pályázatot hirdettek művészi sírkövek készítésére. A „belső érték nélkül szűkölködő” obeliszk ellen léptek föl, azt remélték a pályázatától, hogy összehozza a művészt és a megrendelőt.⁵⁴ Lyka 1906 elején *Sírkövek* c. cikkében beszámolt a pályázat eredményéről. A pályamunkák ismertetésén túl, kitért arra is, hogy milyennek kell lennie egy jó sírkőnek. Nem szabad, hogy egy új művészi síremlék hasonlítson régiebb, újabb sírkövekhez, nem másolatnak kell lennie. Figyelembe kell vennie az anyag tulajdonságait, fontos, hogy a sírkő ne asztalosmunka, bútortálatat keltse.

Ugyanebben az évben más lapok is – így a Magyar Iparművészet⁵⁵ – tudósítottak a pályázat eredményéről. Az Építő Ipar egyik számában pedig *Palóczy Antal* tollából *Művészet a temetőben* címmel egy cikk látott napvilágot, melyben a szerző néhány, a temetőkben már álló művészi sírkőre is fölívta a figyelmet.⁵⁶

Az Építő Ipar az 1908-as évben is helyet adott ennek a témakörnek. *Bánlaky Géza* cikke ugyancsak a „hivalkodó aranybetűs” obeliszk ellen emelt szót. Szerinte a technikai, szociális és higiéniai szempontoknak egyaránt érvényesülniük kell a kortárs temetőművészetben. A cél, hogy a sírkövek kiegyenlítsék a szegény és gazdag közti különbséget. A temető a sírkövek kerete, ezért szükséges az anyag- és méretkorlátozás bevezetése. A kertésznek, szobrásznak, építésznek együtt kell működnie a harmonikus temető kialakítása érdekében.⁵⁷

A Ház c. folyóiratban jelent meg *Stolczer Jenő Egy poetikus temető* c. cikke. A németországi erdei temetők típusát ismerteti, mintegy megjelölve, hogy mely irányban kell a magyar temetőművészetnek is haladnia. Kiemeli, hogy az erdei temetőkben az architektúra alárendelődik a természetnek, az alaphangulatot az erdő adja meg. A területet lehetőleg kevésbé használják ki, csiszolt gárnitot, fényezett márványt nem állítanak, sírt sehol be nem kerítene. A sírkövek alacsonyak, dísztelenek, egymáshoz viszonyulnak.⁵⁸

*Petrik Albert A temető művészet*e címmel ugyancsak 1909-ben, az Építő Iparban foglalta össze nézeteit a temetőművészet kapcsoltban. Az olaszországi temetők példáját említi arra vonatkozóan, hogy milyennek kell lennie egy szép temetőnek. Olaszországban a temetőt két részre osztják, az egyik részbe azok temetnek, akik nem tudnak művészi sírt állítani hozzátartozójuknak, a másikon pedig csak művészi sírok állhatnak. Az előbbiben egyszerű fedőlapok találhatók, mindenfajta díszről mentesen. Itt a virágokon van a hangsúly, azok fejezik ki a kegyeletet. A másik részben árkádsírok és mauzóleumok találhatók. A kettő kombinálását tartaná célszerűnek Magyarországon is meghonosítani, úgy, hogy csak árkádsírok és mauzóleumok állnának a temetőben, az összekötő részeken pedig a fedőlapos sírok kapnának helyet. Így ír erről: „Ennek az elrendezésnek szépsége abban nyilvánul meg, hogy a szem szabadon tekinthet végig a temetőn,

amelynek változatos tagoltságot ad az árkád s a néhány önálló mauzóleum, amely az utak kereszteződésénél képződő tereken szokott állani.”⁵⁹

Szinte ennek a cikkének a kiegészítése az *Élet* c. folyóiratban 1910-ben megjelent *A kerepesi temető* c. írása.⁶⁰ Petrik szerint akkor válik a sírkő műalkotássá, ha a művész ki tudja fejezni a műben azt a gondolatot, amit „a megindult lélek a halál nagy titkáról megérez”. Úgy érzi, a harmonikus temetőkép és az elhunyttal kapcsolatos információk nem összeilleszthetők, mert „hiányzik belőlük a temető sajátos hangulata. Nem éreztetnek meg velünk semmit az elmúlás nagy melankóliájából. Többet adnak az elhaltól mint a halálról. (...) A tudásnak pedig nincsen hangulata, hangulat nélkül pedig nincsen temető-művészet.” Ugyanakkor – nem minden ellentmondás nélkül – arra is utal, hogy a sírkő hatása intenzívebbé válik, ha sejtet valamit a megholt egyéniségéből.

Cholnoky Viktor A temető esztétikája c. cikke szerint akkor lesz igazán művészi a temető, ha a „Voltunk, vagyunk és – leszünk” gondolatot fejezi ki az elrendezéssel és a sírkövek formájával.⁶¹

1910 után elcsendesedtek a temetőművészet körüli viták, 1912-ben tért vissza a téma a szakirodalomban. Két cikk jelent meg ekkor a Magyar Iparművészetben. *A Művészet a temetőkben* című a Stolczer- és Bánlaky-féle cikkek továbbgondolása. Stolczer gondolataihoz kapcsolódik amennyiben az erdei temetőket veszi alapul. Az ismeretlen szerző szintén úgy érzi, hogy a kőrengeteg-temetők helyébe egy új temetőtípusnak kell lépnie, de szerinte nem megfelelő az erdei temetők típusa. Ez csinált tájakká változtatja a temetőt, nem fejezi ki az élők számára az elmúlás gondolatát. „Erre pedig csakis az architektónikusan megtervezett temető képes” – mondja. Bánlaky gondolatával zárja mondanóját: a sírköveknek a szegény és gazdag közti különbséget kell megszüntetniük.⁶²

Nádai Pál cikke *A sírkertekről* címmel nem tartja feladatának, hogy utat mutasson a temetőművészetnek, csak egy-két hibára hívja föl a figyelmet. Először annak a hamisságára utal ahogyan a sírkőgyárosok értelmezik „a halálban midnyájan egyenlők vagyunk” gondolatot, amikor teljesen egyforma sírköveket gyártanak. Felidézi a francia, német és osztrák temetőket és hangsúlyozza, hogy a temetőben is meg kell nyilvánulnia a nemzeti karakternek. Szerinte a magyar sírköveknek az a hibájuk, hogy a „német építészeti stílus ránehezedik a formára”⁶³

1913. október 20-án összeült a Magyar Iparművészeti Társulat, hogy megvitassa a temetőművészetrel kapcsolatos problémákat. A gyűlésen többek között felszólalt Telcs Ede és Lajta is, valamint a gyárosok közül Gerenday. Megállapították, hogy meg kell akadályozni az obeliszkok és „iparmárványok” elterjedését. Elhatározták, hogy pályázatot fognak kiírni, a beérkezett pályaművekből pedig egy mintatemetőt hoznak létre. A mintatemető a német temetőkiállítások gondolatát fejlesztette tovább. A magyar folyóiratok mindig tudósítottak a német kiállításokról, dicsérve az új kezdeményezéseket.⁶⁴ A Magyar Iparművészeti Társulat 1914 elején meg is hirdette a pályázatot s hamarosan beszámolt az eredményekről.⁶⁵ Ekkor jelent meg *Lajta Béla cikke*, mely feltehetőleg a Magyar Iparművészeti Társulat említett ülésén hangoztatott nézeteinek összefoglalása volt.⁶⁶

Lajta cikkét azzal kezdi, hogy magyarázatot keres a temetők művészetlenségének okára. Úgy látja, hogy a nagyvárosi temetők ökonomikusabb térkihasználást igényelnek. Történeti visszatekintésében felidézi az egyiptomi, zsidó, görög, római, ókeresztény, gótikus és reneszánsz kultúrák temetkezési formáit. Szerinte amíg a vallási világkép domi-

nált, harmonikus, szép temetők alakultak ki, de miután a halál vallásos értelmezését elkezdte a természettudományos magyarázat, ez az egység fölbomlott. A temetők művészietlenségének másik, közvetlenebb oka, hogy a sírkögyárok tömegtermelése nagyfokú uniformizáltságot teremt. Ez ellen hozták létre az erdőtemetőket, melyek azonban nem tükröznek temetői hangulatot, hiszen a fák, bokrok eltakarják a sírokat. Az ilyen jellegű temetőknek pusztán az az előnyük, hogy később parkká alakíthatók. A művészi elrendezésű temető egy lehetséges példájaként a következő tervet vázolja: „Képzelnék el egy négyszögű parcellát, (...) körülövezzük egy olyan magas nyírott sövényvel, amelyen átlátni nem lehet, úgy, hogy a parcella belseje egy architektónikusan lezárt egészé válik és ha a parcella közepére, egy négyszögű térségbe, egy kiemelkedő emléket állítunk, a sírokat pedig a kis négyszög oldalával párhuzamosan futó és mindig nagyobbodó négyszögsorok közé helyezzük el, az elrendezés architektónikus lesz. A sorokban minden emlék egyforma: stela [sic!], fekvő kő vagy bármily más egyszerű alakú kő. A parcellát két főút keresztezné, amelyekről a sövényből kivágott félkörű kapunyíláson az utakra lehetne jutni. Az utak mentén zárt tömbök keletkeznek, egységes tömeghatással. A temető utcájának meglesz az architektúrája, csöndes falsíkokkal, amelyekben ritmusos távolságban tehetősebbeknek nagyobb monumentumait lehetne elhelyezni. Egy ily út axisában képzelnék el egy nagy tumulust, lépcsős teraszokkal és minden teraszfalon egy-két sírhellyel. Szegény emberek sírhelyei lehetnének a tumulusban. (...) Milyen pazar látvány volna egy virágokból alkotott, teraszzerű nagy piramis!” Tulajdonképpen Petrik Albert koncepcióját kapcsolja össze Lykának a következő elképzelésével: „Semmi ok nincs rá, hoy ne formáljuk át a temető céljaira kiszabott területet teraszokká, a régi függőkertek mintájára, hatalmas feljárókkal, nagyszabású lépcsővonalatokkal”.⁶⁷ Lykától átveszi a teraszos megoldást, Petriktől pedig a szegényebb, gazdagabb sírkövek elkülönítésének elvét. Ehhez fűzi hozzá saját elképzelését: a zárt parcellák kialakításának tervét, s nagy szerepet szán a virágoknak.

Budapesten ekkor csak körengeteg-temetők álltak, egyik sem volt művészi elrendezésű. A két zsidó temető sem volt kivétel ez alól, bár a sírkövek szoros egymás mellé állítása a zsidó temetkezési tradícióból is magyarázható, nem egyértelműen kritizálendő. A parcellákat csak az utak választották el egymástól, a sírkövek anyaga, mérete és formája hagyományosan közel azonos volt. A századforduló körül kezdik tükrözni a zsidó temetők is a vagyoni különbségeket, a módosabb polgárok, tőkésék, bankárok gyakran a legdrágább kövekből, márványból és svéd gránitból terjedelmes sírboltokat építtetnek maguknak, ill. hozzátartozójuknak, melyeket a bejárat fal mellé állítanak. A díszítettségben is jelentős változás áll be. A korábbi síkdíszítést elhagyják, egyre gyakrabban tűnnek fel az oszlopok, féloszlopok, tympanonos lezárások, lépcsőzetek, melyek a 19. sz. végéig idegenek voltak a zsidó temetőművészetben. A 20. sz. első évtizedeiben készült zsidó síremlékek egyes képet mutatnak. Három irányzat él párhuzamosan egymás mellett. Megtalálhatók a középkori sírkövekből alakult fejfa-típusú síremlékek, melyek gyakran ornamentálisan díszítettek, s az ornamentika továbbra is szimbolikus jelentést hordoz. Ugyanekkor megjelenik az egységes világképű, vallási temetőben is e típus gyári változata: az obeliszkek. Az obeliszkek általában díszítetlenek, de előfordul, hogy egyes zsidó szimbólumok föltűnnek rajtuk.⁶⁸ A másik irányzatot az említett sírboltok képviselik. Az ismertetett tanulmányokból kitűnik, hogy egyre több művész és művészeti író szállt szembe az obeliszkek és sírboltok eluralkodásával. Kritikájuk azonban nem veze-

tett radikálisan új eredményre. Lajta is ennek az irányzatnak a képviselője, bár gyakorlati tevékenysége csak a meglévő formák módosításáig terjedt. Valójában az ő – és néhány vele egyidőben fellépő művész – sírkövei alkotják a harmadik típust, mely az előző kettő keveredéséből áll. Mindhárom típus tisztán architektonikus jellegű, a szobrászi ábrázolásokat a vallás tiltotta.⁶⁹ Lajta obeliszkeket ugyan már nem készít, de fejfa-típusú síremlékei a tradicionális zsidó sírkövek és az obeliszk hatásától tanúskodnak. Formában és méretben – különösen az első sírkövek – az obeliszk példáját követik, díszítésben a középkori zsidó ornamentikát élesztik újjá. Több olyan szimbolikus ábrázolás szerepel a sírköveken, mely a vallásos ember számára egyértelmű jelentésű, ugyanúgy olvasható, mint az írás. Az absztrakt formák előképei is föllelhetők a zsidó vallás kultikus tárgyain. Lajta azonban nem maradt meg a zsidó szimbolika világánál, sírkövein magyar népi ornamentikát is alkalmazott. A virágok, a madarak – mint már említettem – erdélyi és felvidéki népi textíliák, agyagedények, fafaragások díszekre emlékeztetnek. Gyakran el is feledtetik velünk a temetői légkört, nem tükrözik a halál, az elmúlás gondolatát. A szemet gyönyörködtető díszek – ha nem ismerjük utalásukat, és nincs is minden egyes motívumnak szimbolikus jelentése – tavaszi, vidám hangulatot sugallnak. Épületein ugyanezek a motívumok jelennek meg, tehát elsődlegesen díszítő funkciójuk. Lajta – összhangban a korabeli művészeti felfogással – sosem az elhunytat idézi, nem is utal jellemre, személyes vonatkozásokra. Néha ugyan – vélhetőleg a megrendelő igényének megfelelően – alkalmazza a családi címert, de annak is elsősorban dekoratív szerepet szán. Síremlékei úgy szólnak az élőkhez, hogy feledtetni igyekeznek a szeretett elvesztésének fájdalmát. A faragott virágmotívumok, mintha az élő virágcsokrokat helyettesítenék, melyeknek cikkében fontos szerepet szán. Leginkább mégis díszítetlen síremlékei teremtenek temetői hangulatot, mivel a részletek nem vonják el a figyelmet a helyről és az emlékezésről. Szinte egyénisége van valamennyi kőnek, ami azt igazolja, hogy a művész méltó emlékművet állított a ma már névtelen halottaknak. †

JEGYZETEK

1. BÁRDOS A.: Lajta Béla. Művészet, 1913, 291. p.
2. VÁMOS F.: Lajta Béla. Akadémiai, Bp., 1970. Ennek rövidített változata korábbi: F. Vámos: Béla Lajta. A Hungarian Architect at the Beginning of the XXth Century. Acta Historiae Artium tom. XV. fasc. 1–2. 1969, 163–199. p. Lajtáról, ill. síremlékművészetéről lásd még a következőket: GERŐ Ö.: Lajta Béla. Vasárnapi Újság, 1911/42. 842–844. p.; NÁDAI P.: Egy modern városépítőről. Lajta Béla művészete. Magyar Iparművészet, 1914, 122–125. p.; NÁDAI P.: Lajta Béla életműve. Ars Una, 1924/8–9. sz., Egy kiváló magyar műépítész emlékezete. NÁDAI PÁL Lajta Béláról. Új Élet, 1956 szept. 5. p.
3. Lajta ritkán jutott nagyobb megbízásokhoz, bár a legtöbb – ez időben – meghirdetett tervpályázaton részt vett. Ilyen volt pl. a Vörösmarty-szobor tervpályázata, a Kossuth-mauzóleumé, az Erzsébet-emlékműé, a Tőzsdéé, a Kultuszminisztérium épületéé, a Nemzeti Színházé, valamint a Fővárosi Könyvtár épületének tervezésére kiírt pályázat. Megvalósult elképzeléseinek száma elenyésző terveihez képest, életművében a síremlékek szerepelnek a legnagyobb számban.
4. Lajta a bartóki gondolatot igyekezett fölállalni művészetével. Rögtön külföldről való hazatérése után népművészeti gyűjtőútra ment Erdélybe és a Felvidékre. Egyedülálló fénykép- és népművészeti – textília, agyagedény, fejfa, bútór – gyűjteménye volt.
5. Rákoskeresztúr, 2. parcella, 46. sor, 7. sír.
6. Vámos 1970, i. m., 60. p.

7. U.o.

8. Rákoskeresztúr, 2.parcella, 46.sor, 5.sír.

9. A név a Vámos mongráfiában tévesen Matildként szerepel. Vámos, i.m., 299.p., 29.lj.

10. Vámos feltételezi, hogy ez is felvidéki cserepekről vett motívum. Vámos, i.m., 70.p.

11. A Léderer sírkövet Vámos nem említi monográfiájában, fényképe a Ház c. folyóirat 1910-es évfolyamának képanyagában szerepel. A fényképen látható s a Salgótarjáni úti temető legrégebbi részében álló síremlék némileg eltér egymástól. A fényképen a fejezet három egyre szélesedő és egy keskeny lezáró kőlapból áll, a valóságban mindössze egyből, ami szélességben a nyaktag alattal egyezik meg. Így valójában fejezet nélküli ma a síremlék s ezáltal aránytalan is.

12. Rákoskeresztúr, 5.parcella, 38.sor, 6.sír. Vámos Ferenc könyvében részletesen elemzi.

13. Rákoskeresztúr, 5.parcella, 39.sor, 35.sír.

14. Rákoskeresztúr, pontos helye ismeretlen. Fényképe megjelent a Magyar Iparművészet 1914-es évfolyamában Lajta cikke mellett és Vámos is közli könyvében. Vámos csak a fényképét közli helymegjelölés nélkül.

15. Rákoskeresztúr, pontos helye ugyancsak ismeretlen. Elképzelhető, hogy egymás szomszédságában állnak, a Vámos könyvben szereplő fénykép erre enged következtetni. A szerző ezt a síremléket sem elemzi.

16. Az elbeszélés tartalmi egysége szó szerint megegyezik az előző sírkövével. Elírás is látható a szövegben, 1808 helyett az 1848-as dátum szerepel.

17. Valószínűleg Rákoskeresztúron van a sírkő, de a temetői karton által megjelölt sírhelyen nem áll.

Az is elképzelhető, hogy ez a jeltelen sír egy ugyancsak 1912-ben elhunyt, másik Káldor László sírja.

18. Vámos – hasonlóan az előbbihez – csak a fényképet közli. A síremlék valószínűleg Rákoskeresztúron áll, de temetői kartonját nem találták.

19. Az információ Schöner Alfrédétől származik, köszönöm neki a zsidó ornamentikára és a héber feliratok magyarázatára vonatkozó segítségét.

20. Rákoskeresztúr, jobb oldali 8. sírbolt.

21. Vámos a nevet tévesen Schmiedlnek tünteti fel, a síremléket részletesen elemzi. Vámos, i.m., 60.p.

22. A sírbolt ma már sajnos nagyon rossz állapotban van a pirogránit díszítés a külsőn és a belsően egyaránt megrongálódott, több helyen le is omlott. A kapu a rozsdá martaléka lett, bár ma még áll, de a legkisebb mozdításra is széteshet.

23. Vámos NIKELSZKY G.: A Zsolnay-gyár művészete (Bp. 1959) c. munkája alapján datál.

24. Az erőt és a hatalmat szimbolizálja, egyaránt utal Jákob fiára, Judára s a későbbi birodalomra, Judeára.

Jákob áldása a következő: „Juda! téged magasztalnak atyádfiai, kezed ellenségeidnek nyakán lesz s meghajolnak előtted atyáidnak fiai. Oroszlánykölyök Juda; zsákmányt ejtvén, felmentél, fiam! Lehevert, lenyugodott, mint a hím-oroszlán, és mint nőtény oroszlán; ki veri őt fel? Nem múlik el Judától a fejdelmi bot, sem a vezéri pálca térdei közül; míg eljő Siló, és a népek néki engednek.” (Mózes I. könyve, 49. rész, 8. 9. 10. vers.)

25. Az idézetek között egyaránt található a megholt Gries Benjáminéra utalók s a halál tényét említők. „Csalárd a kedvesség, és hiábavaló a szépség; a mely asszony féli az Urat, az szerez dicséretet magának!” (Példabeszédek 31. rész, 30. vers) – mondja az egyik ablak alatti felirat. Egy másik így szól: „Imé én halni járok” (Mózes I. könyve, 25. rész, 32. vers). Lajta teljesen kiemeli szövegkörnyezetéből ezt a sort, ami ezáltal az eredetétől egészen eltérő jelentést kap. Így a halálra vonatkozik, holott az ótestamentumi szövegben Ézsau a vadászatra utalt, amikor ezt mondta („Imé én halni járok, mire való hát nekem az én elsőszülöttségem?”) s eladta elsőszülöttségét öccsének, Jákobnak egy tál lencséért.

A sírbolt többi felirata nem olvasható.

26. Vámos mindkettőt részletesen elemzi. Rákoskeresztúron állnak a bal oldali sírboltok között, a Schwarcz á 28., a Greiner a 36. sírhelyen. A borostyán úgy benőtte őket, hogy szinte semmi sem látszik belőlük.

27. Sajnos a nevek nem olvashatók.

28. Feltehetőleg a stilizált növényi dísz szomorúfüzet ábrázol. Az oroslánfej a Guttmann-sírbolt kapuőrzőihez hasonló.

29. Salgótarjáni út. A bal oldali sírboltok között.

30. Rákoskeresztúr, 1. parcella, 24. sor, 2. sír. A síremlék pár évvel ezelőtt teljesen össze volt törve, 1982-ben restauráltatta Szabolcsi Miklós a Budapesti Műemléki Felügyelőség irányításával.
31. A sírkő Brandys temetőjéből való. Fényképét közli Jan Heřman Jüdische Friedhöfe in Böhmen und Mahren (Rat der Jüdischen Kulturgemeinden in der CSR Praha) c. könyvében, 9. kép.
32. Vámos, i.m., 197.p.
33. A Gavosdiai sírbolt a Salgótarjáni úti temetőben áll, a bejáratnál egy irányban. A tervet l. Magyar Iparművészet, 1914, 116. p.
34. Művészet, 1976/1, 32. p.
35. Salgótarjáni út, a bal oldali sírboltok között. A nevekről megjegyzendő, hogy a fő felirat – Sváb Imre : Sváb Sándor : Sváb Gyula – alatt két függőleges sávban helyezkednek el, s ugyanolyan absztrakt jel keretezi valamennyit, amilyen a sírbolt külső oldalán végigfugó héber feliratdísz is lezárja.
36. Ezek a virágtartók jól láthatók is a könyvben közölt fényképeken.
37. A síremlék a Salgótarjáni úton áll, átlósan szemben az előbbivel.
38. Salgótarjáni út, a bejárat kapuhoz közel. Vámos a sírkövet nem említi.
39. Rákoskeresztúr, a bal oldali sírboltok között, a 39. sírhelyen.
40. Salgótarjáni út. Vámos a sírkövet nem elemzi, de fényképét közli. Méreteket sehol sem tüntet fel. A síremlék a fénykép alapján rendkívül nagyra tűnik, holott a valóságban Lajta legkisebb sírköve.
41. Rákoskeresztúr, 3/J parcella, 29.sor, 28.sír. Vámos csak a fényképét közli.
42. A sír valószínűleg Rákoskeresztúron van, de temetői katonja nem került elő. Vámos nem említi. Az Ars Una közli a fényképét, de a díszek és feliratok a fotón alig látszanak.
43. Rákoskeresztúr, 3/J parcella, 28.sor, 6.sír.
44. Lukács Zsigmond sírkövééről Vámos nem beszél, de több fényképet is bemutat róla. Található: Rákoskeresztúr, 3/B parcella, 32.sor, 27.sír.
45. Rákoskeresztúr, jobb 34. sírbolt. Ezt a sírhelyet teljesen benövi a borostyán, nem látszik, hogy milyen az építmény. Vámos nem beszél a sírkőről, de fényképét közli.
46. Vámos csak fényképet közöl róla. A sírkő a Salgótarjáni úti temetőben áll, fedőlapja hiányzik, oromzata sérült.
47. Salgótarjáni út, egy sorban a Bodánsky síremléssel. Vámos valószínűleg nem találta meg a temetőben a sírkövet, mert olyan fényképet közöl róla, mely 1924 előtt készült, hisz nem szerepel rajta az ekkor elhunyt feleség neve.
48. Vámos, i.m., 255.p., 264. kép.
49. Rákoskeresztúr, 3/J parcella, 29.sor, 26.sír.
50. Vámos ezt a sírkövet nem említi Lajta művei között. A sír a Salgótarjáni úton található.
51. A tárgyalts sírkövek héber feliratait fénykép alapján Schöner Alfréd fordította le. Az erről a sírkőről készült fényképen azonban a felirat nem olvasható. A későbbiekben talán érdemes lenne a héber feliratot is megvizsgálni, hiszen egyik korábbi sírkövön sem került így a centrumba, sehol sem vonta magára ennyire a figyelmet.
52. Rákoskeresztúr, 2.parcella, 46.sor, 6.sír.
53. LYKA K.: A temető művészete. Művészet, 1903, 38–45.p.
54. Művészeti sírkövekről. Művészet, 1905, 411.p.
55. Eldölt művészi sírkőpályázat. Magyar Iparművészet, 1906, 30.p.
56. PALÓCZI A.: Művészet a temetőben. Építő Ipar, 1906, 405.p.
57. BĀNLAKY G.: Művészet a temetőben. Építő Ipar, 1908, 411.p.
58. STOLCZER J.: Egy poetikus temető. A Ház, 1909, 153–157.p.
59. PETRIK A.: A temető művészete. Építő Ipar, 1909, 399–400.p.
60. PETRIK A.: A kerepesi temető. Élet, 1910, 555–559.p.
61. CHOLNOKY V.: A temető esztétikája. A Ház, 1910, 167–170.p.
62. Művészet a temetőkben. Magyar Iparművészet, 1912, 62.p.
63. NĀDAL P.: Sírkertekről. Magyar Iparművészet, 1912, 281.p.
64. Temető esztétika. Magyar Iparművészet, 1913, 418.p.
65. Pályázat síremlékek terveire. Magyar Iparművészet, 1914, 101.p.
- A síremlékpályázat eredménye. Uo. 137.p.

66. LAJTA B.: A temető művészete. Uo. 137.p.

67. Idézi VADAS J.: Halandó művészet, Élet és Irodalom, 1977, máj. 14.

68. Leggyakrabban a Dávid-csillag és az áldó kezek motívuma tűnik fel. Elvéve, egyes sírköveken föltűnnek a szőlő, a mák, a saskeselyű és a képzeletszülte szörnyek figurái. Mivel egyes szimbólumok Lajtánál megismétlődnek, érdemes ezekről részletesebben beszélni. Erdélyi Lajos Régi zsidó temetők művészete c. könyvében (Kriterion, Bukarest, 1980) kitér számos ilyen díszítőmotívum magyarázatára, írása nyomán ismertetem ezeket. „A hétágú Menora, a három- és ötágú szombati gyertyatartó a legősibb időktől fogva az Izraelhez való tartozást hirdeti, akárcsak a Dávid-csillag” – írja Erdélyi a 25. oldalon, s ilyen díszek jelennek meg Lajtánál az Epstein, a Gries, a Bródy, a Stauber, a Gavosdiai és a Mezey Ede síremlékeken.

„Gyakori a származásra való utalás. A kohaniták áldásra kiterjesztett kezein a két hüvelykujj összeér, a többi ujj kettős elrendezésben.” Ezt a motívumot Lajta egyik sírkövén sem használta, de az egyik leggyakoribb a zsidó temetőben. A kancsót, melyből esetleg vizet öntenek a kézre, Lajta ugyancsak nem szerepeltette díszei között. Ezt a levitákra – a szentélyben kíséretítő szolgálatot végzőkre – utaló jelképet elhagyta, héber feliratai azonban jelzik, hogy az elhunyt a levitákhoz tartozott.

A lelki gazdagságot jelképező szőlőfürt – l. a Lukács, Klein Nándor, dr. Bacher Vilmos síremlékeken – egy bibliai történetre utal. Mózes kémeket küldött előre Kánaán földjére, hogy megtudja milyen gazdag az a terület, ahová népét vezeti s amit ő nem láthat meg. A kémek hatalmas szőlőfürttel érkeztek vissza az Igéret földjének gazdagságát bizonyítva. A Bibliában jártas emberek sírköveire szokták ezt a motívumot kifarangni.

A családi címer – l. Mándy, Gavosdiai, Kohner sírkövek – egyenértékű az elhunyt ábrázolásával. A családi címer állata gyakran az elhunyt nevére is utal. „...énekesmadarak, továbbá a szimbolikus halálmadár láthatók a sírköveken. De föltűnnek képzeletszülte fantasztikus szörnyek is (...), amelyek az ősi Izrael, sőt az asszír-babilóniai vagy egyiptomi kultúra formakincsének töretlen átmentésére utalnak.” Erdélyi számtalan változatát bemutatja a madárábrázolásoknak, a Lajta-sírokon is többször föltűnnek hasonlóak. Bár magyarázható szerepük a zsidó tradícióból is, úgy érzem inkább a magyar népi ornamentika hatásáról tanúskodnak. Lajtánál csupán a saskeselyű magyarázható a Bibliából. Erdélyi Lajos idézetekkel bizonyítja, hogy mit jelképezhet ez a madár. Lehet a „családi fészek békéjét –biztonságát óvó szülők jelképe”, lehet az „Istenhez közelálló, mélyen vallásos emberé”, lehet az erős fizikumú férfi megjelenítője és számos más jelentéssel is bírhat. Ez a madár a Sváb-sírbolt őrzőmadara.

Erdélyi Lajos egyes zsidó sírköveken is előforduló, de a keresztény temetőben is megtalálható motívumokat is említ. Ilyen pl. a szív és a sávózás, melynek szerinte szláv előzményei vannak.

69. A Bibliában a következő vers szerepel:

„Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy a melyek alant a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.” (Mózes V. könyve, 5. rész, 8. vers)

Az idézetek a Szent Bibliából valók. Ford. Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bp., 1928.